

ՎԱՀԱՆ Հ. ՄԵԼԻՔՅԱՆ

ԳԱՄ պարամության ինստիտուտ, պ.գ.դ., դոցենտ

ԷՐՋՐՈՒՄԻ (ԿԱՐԻՆԻ) 1918 Թ. ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԱՆԿՄԱՆ ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ

Բանալի բառեր՝ Արևմտյան Հայաստան, Էրզրում, Անդրանիկ, ՀՅԴ, պաշտպանություն, ռազմաճակատ:

Հայոց ազատագրական շարժման և գոյամարտի կարևորագույն դրվագներից է Էրզրումի պաշտպանությունը:

Հետազոտելով 1918 թ. Էրզրումի պաշտպանության հիմնահարցը հայ պատմաբանները այս կամ այն չափով անդրադառնալով այդ իրադարձություններին, հիմնականում իրար կրկնելով, բերդաքաղաքի անկման պատասխանատվությունը սովորաբար դրել են հայկական զորամասերի հրամանատարների և առավելապես զորավար Անդրանիկի գործունեության վրա¹:

¹ Տե՛ս Թոթովենց Վահան, Զորավար Անդրանիկը և իր պատերազմները, Կ. Պոլիս, 1920, Ամիրխանեան Արամ, Ռուս եւ թուրք զինադադարը, 1917-1918, Ֆրեզնո, 1921, Միհրանեան Ա., Ինչպե՛ս պէտք է գրաւել Թրքահայաստանը (Զօր. Անդրանիկի կարծիքը), Կ. Պոլիս, 1921, Զօրավար Անդրանիկի Կովկասեան ճակատի պատմական օրագրութիւնը, 1914-1917, Պոստոն, 1924, Մելիքեան Յովակիմ, Արեան ճանապարհով, «Հայրենիք», Պոսթոն, 1925, Սեպուհ, Էջեր իմ յուշերէն, Պոսթըն, 1925, Ղորղանեան Գաբրիէլ, Հայերու մասնակցութիւնը Համաշխարհային պատերազմի Կովկասեան ռազմաճակատի վրայ, «Հայրենիք», Պոսթոն, 1927, Մինայտրեան Վ., Արեւմտեան Հայաստանի պարպումը, «Հայրենիք», Պոսթոն, 1935, Թերզիպաշեան Ա., Անդրանիկ, Փարիզ, 1942, Ժամկոչեան Արսէն, Զօրավար Անդրանիկ կը պատասխանէ իր հակառակորդներուն, Փարիզ, 1945, Փափագեան Վ., Իմ յուշերը, հատոր երկրորդ, Պէյրութ, 1952, Ահարոնեան Վարդգէս, Կովկասեան ռազմաճակատը եւ հայերը, «Հայրենիք», Պոսթոն, 1955, Ազգային հերոս Զօր. Անդրանիկ, Պէյրութ, 1959, Սասունի Կ., Թուրքահայաստանը Ա. Աշխարհամարտի ընթացքին (1914-1918), Պէյրութ 1966, Եւփոնեան Ավետիս, Հայաստանի Հանրապետութեան քաղաքական, զինվորական, տնտեսական, ընկե-

Հատկանշական է հատկապես այն մոտեցումը, որ սովորաբար փորձ է արվում պաշտպանել և արդարացնել հենց Անդրանիկին, կարծես թե Էրզրումի ու այսպիսով Կովկասյան ռազմաճակատի պաշտպանության գործը միմիայն ու ամբողջությամբ կապվում էր նշանավոր ազգային գործչի անվան հետ:

Հիմնահարցը համակողմանի լուսարանելու նպատակով կարծում ենք, որ նպատակահարմար է այն տարանջատել մի քանի խումբ հարցերի, այն է՝

1. Անդրկովկասում և Կովկասյան ռազմաճակատում բուշևիկյան հեղաշրջման արդյունքում ստեղծված քաղաքական ու ռազմական իրադրության լուսարանում,

2. Նախկին ռուսական կայսրության ու երկրամասի տարածքում հայկական զինական ուժի ձևավորման համապատկերի վերհանում,

3. Էրզրումի պաշտպանությանը նախորդող ռազմաքաղաքական զարգացումների փուլի (դեկտեմբեր 1917 – հունվար 1918) հետազոտում,

4. Բերդամրոցի պաշտպանության նախաքայլերը՝ պայքար Երզնկայի համար,

5. Երզնկայի պաշտպանությունը,

6. Էրզրումի գոյամարտը,

7. Էրզրումի անկման արձագանքների և հետևանքների լուսարանում:

րային կացությունը, Գաեիրէ, 1972, Տասնապետեան Հրաչ, Նյութեր Հ.Յ. Դաշնակցութեան պատմութեան համար, Ա հատոր, Բեյրութ, 1976, Աղայան Մ.Պ., Հայ ժողովրդի ազատագրական պայքարի պատմությունից, Երևան, 1976. Арутюнян А.О., Турецкая интервенция в Закавказье в 1918 г. и оборонительные бои, Ереван, 1984, Չեղեսյան Անդրանիկ, Ջորավար Անդրանիկը և հայ հեղափոխական շարժումը, Երևան, 1990, Սիմոնյան Հրաչիկ, Անդրանիկի ժամանակը, Գիրք Ա, Բ, Երևան, 1996:

1. 1917 թ. բուլշևիկյան հեղաշրջմամբ Անդրկովկասում գործնականորեն դրվեց խորհրդային Ռուսաստանից անջատման և անկախ ազգային պետականությունների ձևավորման գործընթացի մեկնարկը: Այդ ճանապարհին Երզնկայի զինադադարը դարձավ առաջին ջրբաժանը, երբ Անդրկովկասյան կոմիսարիատն իր որդեգրած անջատողական և այդպիսով նաև Թուրքիայի հետ մերձենալու քաղաքականության նախաշեմին սկսեց ավելի անթաքույց ու համարձակ գործել: Պաշտոնական փաստաթղթերի մեջ մուտք գործեց «Կովկասի անկախ կառավարություն» ձևակերպումը: Այն շեշտում էր Ռուսաստանից վերջնականապես հեռանալու հարցադրումը և Անդրկովկասը Կովկաս կոչելով հետապնդվում էր պանթուրքիզմի դեմ և չիրականացված ծրագիրը՝ հակառուսական դաշինքի մեջ ներառելով նաև Հյուսիսային Կովկասի մահմեդականներին ու հակախորհրդային կառավարություններին: Գործընթացի առաջամարտիկը վրացական մենշևիզմն էր, որի հեռահար ծրագրերը լիովին համահունչ էին Թուրքիայի քաղաքականությանը:

Այդ համատեքստում էր, որ Ա. Չխենկելին բարձրացնում էր վրացական ազգային շրջանակների գլխավոր մտահոգությունը՝ իշխանության համար հակաբուլշևիկյան պայքարում երկրամասում Կովկասյան բանակի բուլշևիկացող զորամասերի ոչ ցանկալի ներկայության խնդիրը: Բացի Անդրկովկասը խորհրդայնացնելու վտանգից՝ վրացական մենշևիզմին ու նաև թաթար-մահմեդականներին և Մուսավաթին խորապես անհանգստացնում էր այն, որ ռուսական զորամասերի ներկայությունը նաև համառուսաստանյան միասնական պետության ամբողջականության պահպանման գրավականն էր:

2. 1917 թ. բուլշևիկյան հեղաշրջման արդյունքում ավելի խորացավ և վերջնականապես պարզ դարձավ փետրվարյան հե-

դափոխությամբ սկսված քաղաքական միտումը, ըստ որի կազմալուծվող Կովկասյան ռազմաճակատի և որպես այդ գործընթացի հետևանք՝ սպասվող թուրքական արշավանքի պայմաններում, հայկական զինական ուժն էր, որ մի շարք հակախորհրդային, պետականամետ ռուս և այլազգի զինվորական գործիչների հետ մեկտեղ պետք է փորձեր պաշտպանել ճակատը և այդպիսով՝ Արևմտյան Հայաստանը:

3. Արևմտահայության ինքնակազմակերպման հիմնահարցի համատեքստում աշխատանքներն ընթացան երկու հիմնական ուղղությամբ.

ա) արևմտահայությանը համախմբելու և վերջինիս առջև ծառացած հրատապ խնդիրների լուծման նպատակով հրավիրել արևմտահայության 2-րդ համագումար,

բ) կազմակերպել արևմտահայերի առանձին գորաքաժին և իրականացնել գորահավաք:

1918 թ. մարտի 4-ին Էրզրումում նախատեսված արևմտահայերի 2-րդ համագումարը թուրքական արշավանքի հետևանքով հետաձգվեց:

Այն հրավիրվեց միայն 1918 թ. ապրիլի վերջին տասնօրյակում, այն էլ՝ Թիֆլիսում և Արևմտյան Հայաստանի բոլոր շրջանների բնակչության ներկայացուցչությունը չապահովելու պատճառով, աշխատեց որպես խորհրդածողով: Վերջինիս կայացումը ապահովվեց դեռ 1917 թ. դեկտեմբերից Երևանում, Թիֆլիսում, Վանում տեղի ունեցած արևմտահայկական ազգային կազմակերպությունների ժողովների և խորհրդակցությունների ընդունած որոշումների արդյունքում:

Արևմտահայերի նախաձեռնությամբ Թիֆլիսի Հայոց ազգային խորհուրդը իր գործունեությունը համաձայնեցնելով Արևմտահայ ազգային խորհրդի Ապահովության խորհրդի, Հայ

Իրավիճակի անդառնալիությունը նրանում էր, որ ճակատի հայ սպաների ու զինվորների համար որոշակի էր դառնում Սեյմի, ՀԱՄ-ի, հայկական ազգային կուսակցությունների վարած հակառական, զինվորի համար անհասկանալի պարտվողական քաղաքականությունը:

6. Կարևոր է այն հանգամանքը, որ թեև 1917 թ. նոյեմբերի վերջերից Կովկասյան ռազմաճակատի ու քանակի հրամանատարության հետևողական ահազանգերին, ՀԶՄ՝ նոյեմբերյան համագումարի ընդունած որոշումներին, մինևույն է՝ հայ իրակա-նության մեջ ազգային գորամասերի ձևավորման գործընթացը ուշանում էր, իսկ Էրզրումի պաշտպանության համատեքստում կարելի է անգամ ձայնողված համարել:

Միայն 1917 թ. դեկտեմբերի 26-ին է հրապարակվում Երևանի նահանգային ազգային խորհրդի Հատուկ կոմիտեի հրամանը՝ Երևանի նահանգում մոբիլիզացիայի և զորակոչի վերաբերյալ:

7. Էրզրումի պաշտպանության հիմնահարցի համատեքստում այդ «անհասկանալի» հապաղման մասին է վկայում նաև Հայկական առանձին քանակային կորպուսի հաշվետվությունը: Թեև իր վերտառության մեջ այն ընդգրկում է 1917 թ. դեկտեմբերի 1-ից մինչև 1918 թ. օգոստոսի 1-ն ընկած ժամանակահատվածը, սակայն դեպքերի նկարագրությունը սկսվում է 1918 թ. մարտի 2-ից:

Ստացվում է, որ ՀԶՄ 1917 թ. նոյեմբերյան համագումարի որոշման համաձայն՝ դեկտեմբերի 2-ից, փաստորեն, վերջնակա-նապես կայացած Հայկական կորպուսը մինչև 1918 թ. մարտ ամիսը Երզնկա-Էրզրում ճակատային գլխավոր հանգույցում չի իրականացրել հայկական շահերից բխող ոչ մի մարտավարա-կան, պաշտպանական գործողություն: Նա իր անմիջական գոր-ծունեությունը սկսում է մարտ-ապրիլից, Էրզրումի անկումից հե-

տո: Մինչդեռ, կորպուսն անմիջապես պետք է զբաղեցնէր
Էրզրում, Ղարաքիլիսա, Վան, Մանսազկերտ շրջանները:

8. Չնայած, մի կողմից՝ ՀԱԽ-ի և ՀԶՄ ձեռնարկած գործնա-
կան միջոցառումներին, դրությունը ռազմաճակատում և, հատ-
կապես, Երզնկա-Էրզրում կարևորագույն ռազմավարական
հատվածում մնում է տագնապալի և չհուսադրող: Տիրում էր ընդ-
հանուր անկազմակերպվածություն և խուճապ: Հասկանալի է,
որ այդ ամենի խորքային պատճառը բուլշևիկյան հեղաշրջումն
էր, բանակի բուլշևիկացման գործընթացը և այստեղից էլ՝
Անդրկովկասյան կոմիսարիատի հակախորհրդային և հակառու-
սական քաղաքականությունը: Վերջինիս հետևողական առա-
ջամարտիկի դերում հանդես էր գալիս երկրամասային իշխա-
նության ղեկավար դիրքերը զբաղեցրած վրաց-թաթարական
քաղաքական դաշինքը:

9. Դանդաղում էր և հայկական կողմը: Եթե նաև Կոմիսա-
րիատի քաղաքականությամբ, փաստորեն արագանում և անար-
խիկ կերպարանք էր ձեռք բերում ռազմաճակատի քայքայման
գործընթացը, ինչը հանգեցրեց Թուրքիայի հետ անջատ զինա-
դադարի ստորագրմանը, ապա առավել անբացատրելի է հայ-
կական կազմակերպությունների հապաղման վարքագիծը:

Իհարկե, հնարավորինս տարվում էր նկատելի աշխատանք,
փորձ էր արվում Անդրկովկաս ու այդպիսով Կովկասյան ռազ-
մաճակատ տեղափոխել անգամ Հյուսիսային Կովկասում ու
Մերձսևծովյան շրջաններում կուտակված հայազգի զինյալնե-
րին, սակայն միևնույն է չէր լուծվում ժամանակի, մեր կարծիքով
բախտորոշ հիմնահարցը՝ Հայաստանի ու Կովկասի բանալի
Էրզրումի պաշտպանության խնդիրը:

10. Երզնկայի զինադադարի տրամաբանությունն, իհարկե,
բանակցությունների, ապա և անջատ թուրք-անդրկովկասյան

պայմանագրի ստորագրման քաղաքական գիծն էր: Այն դրսևորվեց նախ Տրապիզոնի, ապա և Բաթումի բանակցությունների միջոցով:

Խորհրդային Ռուսաստանից անջատվելու, վերջինիս դեմ ձևավորված անդրկովկասյան իշխանությունների թուրքամետ և հակառուսական (պետականամետ ուժերի դեմ) քաղաքականության զագաթնակետը, իհարկե, 1918 թ. ապրիլին Կարսի հանձնումն էր, ինչը և բացատրում էր ճանապարհի ընտրության հետևողականությունը:

Պարզ էր, որ վրաց-թաթարական դաշինքը չէր դիմադրելու թուրքական արշավանքին, չէր պայքարելու ռազմաճակատի պաշտպանության, այն է՝ Արևմտյան Հայաստանի համար: Բայց միևնույն է, այս ամենի հետ, չի արդարացվում հայկական կողմի գործունեության չափն ու նպատակը: Այդ գործունեության պասիվությունը, ոչ հետևողական քայլերը, անմնացորդ նվիրումի բացակայությունը հաստատում է այն թեզը, որ Սեյմի ՀՅԴ խմբակցությունը համակերպվել էր քաղաքական մեծամասնության տարածքային պահանջի, այն է՝ 1914 թ. պետական սահմանի հետ:

11. Երզրումի պաշտպանության հիմնահարցի 2-րդ փուլը կարելի է սկսել 1918 թ. փետրվարի առաջին տասնօրյակից, ինչը համընկնում է թուրքական արշավանքի և Երզնկայի պաշտպանության հետ:

Երզնկայի անկումից հետո Դաշնակցության մի հատվածի և ՀԱԽ-ի կողմից նոր միայն արձանագրվեց Սեյմի վրաց-թաթարական բացահայտ հակահայկական դիրքորոշումը: Հօդս ցնդեց Կովկասյան ռազմաճակատը միացյալ անդրկովկասյան ուժերով պաշտպանելու ի սկզբանե սնանկ և անհետանկար դիրքորոշում:

մը: Ակնհայտ դարձավ, որ բացակայում է ՀԱԽ-ի, ՀԶՄ և Թ. Նազարբեկյանի միջև համագործակցության գործոնը:

Հիմնվելով փաստերի համադրման վրա՝ թուրքական արշավանքի սկիզբ պետք է համարել ոչ թե փետրվարի 10-ը, այլ փետրվարի 7-ը:

12. Երզնկայի պաշտպանության կազմակերպման և իրականացման փուլը ընդգրկում է 1917 թ. դեկտեմբերի 2-ից՝ դիմադրելու վերաբերյալ վճռի կայացումից մինչև 1918 թ. փետրվարի 14-ը, երբ Երզնկայի ջոկատը հեռացավ քաղաքից և փետրվարի 24-ին հասավ Էրզրում:

Երզնկայի պաշտպանական ուժերը՝ գնդապետ Ն. Մորելի, Սերաստացի Մուրադի և այլոց գլխավորությամբ, հաղթահարելով անասելի նյութական և բարոյական դժվարություններ ու խոչընդոտներ, միաժամանակ չվարելով վճռական մարտեր, 5000 հայ գաղթականների հասցրին Էրզրում:

Այս իմաստով նրանց նահանջն արդարացվում է, որովհետև նախ՝ ջոկատն էր մեկուսացված, իսպառ բացակայում էր օգնության հույսը, ուստի և չնահանջելու դեպքում ջոկատի ջախջախումն անխուսափելի էր: Նահանջի գլխավոր ռազմավարական բաղադրիչն անդրկովկասյան իշխանության քաղաքական որոշումն էր: Էական է նաև ռազմաճակատի քայքայման և դրա հետևանքով հայկական պաշտպանական ուժերի բարոյալքման ու պարտվողականության գործոնը:

13. Էրզրումի պաշտպանությունն ընդգրկում է փետրվարի 12-ից, երբ թուրքական առաջապահ ուժերը մոտեցան քաղաքին, մինչև փետրվարի 27-ի նահանջը:

Բերդամրոցի հանձնումը հակառակորդին, բացի արտաքին համաանդրկովկասյան քաղաքական պատճառներից, ունի նաև լրջագույն ներքին պատճառներ:

ա) Դա նախ և առաջ թուրքական արշավանքի պայմաններում ահագնացող մահմեդական՝ թուրք-քրդական հակահայկական խռովության գործոնն է և հայ ազգաբնակչության շուրջ ծավալվող ահաբեկչական մթնոլորտի ակտիվացումը:

բ) Ստեղծված պայմաններում քաղաքում և պաշտպանական շրջանում գործող հայկական կազմակերպությունները և գործիչները, փոխանակ պահանջվող և անվիճարկելի համախմբվածության ուղղությամբ աշխատանքները կազմակերպելու, հակառակը՝ յուրաքանչյուրն իր հերթին, մասնավորապես, գնդապետ Թորգոմը, իշխանության դեր կատարելու հավակնություններ էին ցուցաբերում: Առանձին գործիչների անձնական բացահայտ բարոյագրկող վարքագիծը իր հետքն էր թողնում ամբողջ բնակչության բարոյահոգեբանական տրամադրության վրա:

Անգամ Անդրանիկի ժամանումից հետո էլ մինչև վերջ կարգի չբերվեցին բերդի ամրությունները, 700 թնդանոթները, պարենային պահեստները, չէին կատարվում համապատասխան հրամանատարների կարգադրությունները:

14. Անդրանիկի, որպես Էրզրումում ու նրա շուրջ ծավալվող իրադարձությունների գլխավոր դերակատարի գործունեությունը կարելի է բաժանել երկու՝ 1. Թիֆլիսից մինչև Էրզրում նրա ծավալած կազմակերպական, նախապատրաստական և 2. բուն Էրզրումում իրականացրած միջոցառումների ու դիմադրության փուլերի:

Առաջին փուլը հիմնականում բնորոշում է նրա անձի և քաղաքական կերպարի շուրջ ձևավորվող մթնոլորտը, որը հիմնականում 1917 թ. մայիսից Արևմտահայերի առաջին համագումարից հետո սկզբնավորված ու արմատավորված արևելահայ-արևմտահայ հակամարտությամբ էր արտահայտվում:

Անգիջում պայքարի արդյունքում, Անդրանիկն, ի վերջո, հաստատվեց արևմտահայ դիվիզիայի հրամանատար: Մերժողների հիմնավորումը, թե վերջինս իր ֆիդայական կերպարով չէր կարող ղեկավարել կանոնավոր գորաջուկատու և լուրջ ռազմական գործողություններ, մեր կարծիքով, միայն պատրվակի դեր էր խաղում: Նա և իր համախոհները դեմ էին տվյալ փուլում Թուրքիայի հետ բանակցային գործընթացին և վստահ էին, որ Էրզրումի տակ է որոշվում ոչ միայն Արևմտյան Հայաստանի, այլև ողջ Կովկասի ճակատագիրը: Այս մտտեցումն էր, որ հետագայում էր Անդրանիկին բազմաթիվ այլ ազգային գործիչներից և, ի վերջո, կողմնորոշեց նրա հետագա գործելակերպը նաև Մայիսյան հերոսամարտերի ընթացքում:

Դաշնակցության որդեգրած գերմանո-թուրքական քաղաքական կողմնորոշումն, առայժմ Երզնկայի զինադադարի համատեքստում հանգեցրեց ժամանակի զլխավոր քաղաքական ձախողմանը՝ Տրապիզոնի անպտուղ և կործանարար բանակցություններին:

Երկրորդ փուլում՝ նրա գործունեությունը համընկնում է գորաբաժնի հրամանատարի պաշտոնը ստանձնելու հետ: Անդրանիկը անմիջապես, փաստորեն 1917 թ. դեկտեմբերի վերջից դարձավ գորահավաքի զլխավոր ռեշնչող, կազմակերպիչ ու համակարգող, ազատագրական շարժման գործիչներին ու բանակի հայ սպաներին դեպի Էրզրում ուղորդող:

Փետրվարի 16-ին ժամանելով Էրզրում՝ նա նշանակվեց ջուկատի պետ և ամրոցի պարետ: Իր ներկայությամբ Անդրանիկը նկատելիորեն նպաստեց անկումային մթնոլորտի վերացմանը, բնակչությանը ներշնչեց անվտանգության երաշխիքներ, մի քանի օրվա ընթացքում կարգավորեց պարենային և ճակատների

պաշտպանական խնդիրները, կանխեց հակահայկական մահմեդական խռովությունը:

Անդրանիկի մեծագույն ողբերգությունը կայանում էր նրանում, որ, վստահ լինելով Էրզրումի ճակատագրի, այն է՝ հակառակորդին հանձնելու և 1878 թ. ռուս-թուրքական սահմանը պաշտպանելու Մեյմի ու ՀԱԽ-ի որդեգրած քաղաքականության մեջ, նա անգամ օգնություն չակնկալելով, միևնույն է, հույս ունենալով, որ տեղի, իր կարծիքով հայրենասեր ուժերի միջոցով կարող է իրականացնել վճռական ու բախտորոշ դիմադրությունը:

15. Էրզրումի շուրջ բուն ռազմական գործողություններն ընթացան փետրվարի 23-27-ը: Այժմ ընկան Ն. Մորելը, Սերաստացի Մուրադը, Սեպուհը, Թորգոմը, Անդրանիկը և այլոք:

Փետրվարի 27-ի առավոտյան 4 անց կեսին սկսվեց Էրզրումի էվակուացիան: Անհրաժեշտ է հաշվի առնել նաև այն հանգամանքը, որ Էրզրումի համար պայքարում ուժերի հարաբերակցությունը գրեթե հավասար էր՝ հայկական 3.000 զինյալների դեմ դրանից մի փոքր ավելի թուրք-քրդական ջոկատներ էին կովում: Այդպես էլ չհաղթահարվեց անարխիան և հուսալքությունը:

16. Անդրանիկի քաղաքական գծի ճշմարտացիությունը հաստատվեց Տրապիզոնի բանակցությունների ընթացքում, երբ հայտնի դարձավ Ա. Չխենկելիի հայտարարությունը Կարսի ճակատագրի վերաբերյալ: Նույնիսկ Թ. Նազարբեկյանը հստակ գիտակցեց, որ հայությունը չխենկելիների մեծ քաղաքականության գոհն է: Տրապիզոն մեկնած անդրկովկասյան միացյալ պատվիրակության կազմում Ալ. Խատիայանի և մյուսների «գործունեության» մեջ առկա էր ժամանակի գլխավոր հակասությունը, այն է՝ բոլշևիզմի և Անդրկովկասի խորհրդայնացման դեմ պայքարում ստանալ Թուրքիայի աջակցությունը, ավելին՝ ձեռք բերել թուրքերի կողմից խոստացված Անդրկովկասի անկա-

խությունը, բայց ինչի՞ հաշվին: Իրականում ստացվում էր, որ Անդրկովկասի իշխանությունները, այդ թվում և Սեյմի դաշնակցական խմբակցությունը, «ստիպված» զիջելով Արևմտյան Հայաստանը և պնդելով 1914 թ., երբեմն էլ 1878 թ. ռուս-թուրքական սահմանի վրա, մասնակցում և հաշտվում էր վրաց-թաթարական գործարքի հետ:

Բրեստ-Լիտովսկի բոլշևիկյան՝ ռուսական ազգային շահերի դեմ ուղղված հակապետական պայմանագիրն Անդրկովկասի կողմից ընդունելու հանգամանքը թեև հետևողական էր, բայց գործնականում իշխանությունների մեղեքածին քաղաքականություն էր, քանի որ դարձյալ հայկական բոլոր, այդ թվում Կարս-Արդահան տարածքների զիջմամբ էր հիմնավորվում «ղեմոկրատիայի» հաղթանակը և որ ավելի կարևոր է, պարզ էր, որ այդ տարածքների համար թուրքերի դեմ չէին կովելու վրացական, առավել ևս՝ թաթարական գորքերը:

Եթե մեզ համար պարզ է դառնում Դաշնակցության մի հատվածի քաղաքականության «ճարահատյալ» անհեռառեսությունը, ապա անորոշ էր մնում նաև «հնարամիտ» վրացական մենշևիկզմի քաղաքականության հեռանկարը: Հայության ու հայկական տարածքների հաշվին սեփական շահերի հետապնդումը ևս ժամանակին կանգնեց փակուղու առջև. չէ՞ որ Բաթումի և Թիֆլիսի գրավման խնդիրն օրակարգի հարց դարձավ 1918 թ. մայիսին:

Այնպես որ, համոզված ենք, այս ամբողջ կծիկը կարող էր լուծում ստանալ Էրզրումի պաշտպանությամբ:

Վերջին հաշվով տարածաշրջանային մեծ հարցերը լուծվում էին անդրկովկասյան քաղաքական իշխանության մարմինների՝ Կոմիսարիատի և Սեյմի շրջանակներում, արդեն պարտադրված որոշումները հրամցվում էին ազգային մարմիններին, որոնք էլ՝

տվյալ դեպքում հայկական կազմակերպությունները, հայտնվում էին անօգնական վիճակում, փաստի առջև:

17. Էրզրումի անկման կործանարար հետևանքն այն է, որ վերջինս կանխորոշեց ողջ Արևմտյան Հայաստանի կորուստը: Թեև 1918 թ. Մայիսյան հերոսամարտերի արդյունքում պահպանվեց Արևելյան Հայաստանի մի հատվածը և ստեղծվեց Հայաստանի Հանրապետություն, միևնույն է բաց թողնվեց Արևմտյան Հայաստանի գոյության և հայացման իրատեսական ծրագիրը:

Փաստորեն հայ ազատագրական շարժման մի որոշակի փուլ պարտություն կրեց: Էրզրումի անկման անմիջական հետևանք - կորուստը Կարսի հանձնումն էր և Սեյմի քաղաքականության համառոտըստում նաև Բաթումի ստորացուցիչ պայմանագիրը:

Ваган Г. Меликян, *Институт истории НАН РА, д.и.н., доцент*, Оборона и причины падения Эрзрума (Карин) в 1918 году - После Октябрьского большевистского переворота 1917 г. важнейшие региональные военно-политические задачи решались в рамках Закавказского Комиссариата и Сейма.

В контексте принятия Сеймом протурецкой ориентации и в качестве первостепенной задачи переговорного процесса с Турцией была решена проблема защиты Кавказского фронта, в частности крепости Эрзрум (Карин). Принятые грузино-татарским политическим большинством решения навязывались армянским национальным организациям и фракции АРФД, которые оказались в противоречивой ситуации. Вследствие сложившейся обстановки Эрзрум был сдан противнику.

Vahan H. Melikyan, *NAS RA Institute of History, Doctor of Historical Sciences, Assistant Professor*, The Defense and Causes of the Fall of Erzurum (Karin) in 1918 - After the October Bolshevik coup in 1917, the most important regional military and political tasks were resolved within the framework of the Transcaucasian Commissariat and the Seim.

In the context of the adoption of the pro-Turkish orientation by the Seim and the primary task of the negotiation process with Turkey, the problem of protection of the Caucasian front, in particular the fortress of Erzurum (Karin), was solved. The decisions adopted by the Georgian-Tatar political majority were imposed on the Armenian national organizations and the fractions of the ARFD, who found themselves in a contradictory situation. Thus, as a result of the prevailing circumstances, Erzurum was surrendered to the enemy.